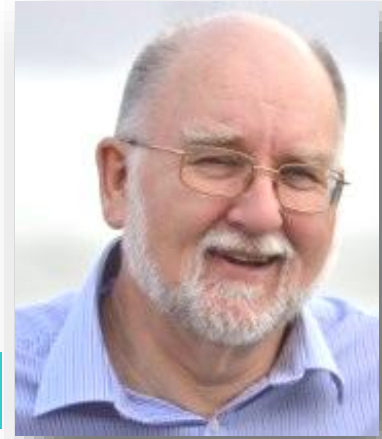

Llys a Llan

*Colofn sy'n crwydro ar hyd
meysydd llên, crefydd a hanes
yng Nghaerdydd a'r Fro*

Yr Athro E. Wyn James

Anna Waring, Iolo Morganwg, a Chrynwyr Castell-nedd a Chernyw (Rhan 4)

Tua 1811 symudodd Elijah Waring (1787–1857) o Alton yn Hampshire i Gymru, i Abertawe i ddechrau ac yna i Gastell-nedd yn 1814. Er na ddaeth yn rhugl yn y Gymraeg, yn fuan wedi iddo symud i Forgannwg dechreuodd ymddiddori yn hanes a hynafiaethau Cymru. Yn wir – fel y nodwyd yn ein herthygl yn y rhifyn diwethaf o'r *Dinesydd* – cymaint oedd diddordeb Elijah Waring yng Nghymru, ei hanes a'i diwylliant, fel y gallai Eben Fardd ddweud mewn englynion coffa iddo, 'Carodd, anwylodd hen Walia.'

Erbyn 1813 roedd Elijah wedi dod yn gyfeillgar â Iolo Morganwg (Edward Williams, 1747–1826), a diau mai dylanwad Iolo oedd rhan o'r ysgogiad iddo ymddiddori gymaint yn hanes a diwylliant Cymru. Mae enw Elijah Waring yn gyfarwydd i unrhyw un sy'n astudio bywyd a gwaith Iolo Morganwg am iddo gyhoeddi'r gyfrol *Reflections and Anecdotes of Edward Williams* yn 1850. Fel y nodwyd y tro diwethaf, mae'r gyfrol honno'n ffynhonnell bwysig ar gyfer Iolo, ei gymeriad, ei arferion a'i ddiddordebau – er bod rhaid cymryd yr hyn a adroddodd Iolo wrth Elijah am ei hanes ef ei hun ac am hanes a diwylliant Cymru â phinsied go fawr o halen, oherwydd dychymyg byrlymus Iolo! Ond nid ei gyfrol am Iolo Morganwg oedd unig gyfraniad Elijah Waring i lenyddiaeth Cymru.

Yn gynharach yn y gyfres hon o erthyglau am Grynwyr Castell-nedd a'r cyffiniau, soniwyd am Anna Letitia Waring (1823–1910), merch Elijah, ei phoblogrwydd yn ei dydd fel bardd ac emynydd Saesneg, a'r ffaith fod un o'i hemynau, '*In heavenly love abiding*', yn parhau yn boblogaidd heddiw. Roedd Charles Henry Waring (1818–87), brawd Anna, yntau'n barddoni, ac nid yw hynny'n annisgwyl, mewn gwirionedd, o gofio nid yn unig fod eu tad, Elijah, yn barddoni ond fod brawd a chwaer Elijah hefyd yn feirdd cyhoeddedig.

Ymddangosodd *Sacred Melodies*, cyfrol o gerddi ac emynau gan frawd Elijah, Samuel Miller Waring (1792–1827), yn 1826. Mae ei fawlgân, '*Now to Him who loved us*', i'w gweld mewn casgliadau emynau hyd heddiw, ac fe'i cyhoeddwyd yn rhan gan i SATB, ynghyd â geiriau Cymraeg, 'Iddo Ef a'n carodd', a cherddoriaeth gan Sydney Northcote (1897–1968) o Gwm Rhymni, gan Gwmni Cyhoeddi Gwynn yn 1938. Cynhwyswyd sawl darn o farddoniaeth gan Samuel yn *The Cambrian Visitor*, y cylchgrawn byrhoedlog a gyhoeddwyd yn Abertawe dan olygyddiaeth Elijah yn 1813, gan gynnwys cerdd hir yn dwyn y teitl '*Recollective thoughts, connected with scenery on the*

Wye'; a gwelwyd hefyd nifer o gerddi gan Elijah ei hun ar dudalennau'r cylchgrawn hwnnw.

Yn 1832, cyhoeddodd Sarah Waring (1791–1871), chwaer ieuangaf Elijah, gyfrol sylweddol o ysgrifau a cherddi am adar, *The Minstrelsy of the Woods*, ynghyd â lluniau o nifer o'r mathau gwahanol o adar. Mae'n amlwg fod gan Sarah ddiddordeb byw ym byd natur, gan iddi gyhoeddi yn 1827 gyflwyniad ar gyfer pobl ifainc i fywyd y botanegydd enwog o Sweden, Carl Linnaeus (1707–78), a chyhoeddi hefyd yn yr un flwyddyn y gyfrol *The Wild Garland; or, prose and poetry connected with English wild flowers*, sydd eto â llawer o luniau ynddi.

Dywed Sarah Waring ar ddechrau'r *Minstrelsy of the Woods* ei bod yn cyflwyno'r gyfrol i blant ei brawd, Elijah, '*for whose amusement these sketches of natural history were commenced*', ac yna mae'n eu cyfarch ar gân. Dyma ran o'i cherdd iddynt:

*Young wanderers by the mountain-streams,
Whose days are all like sunny dreams,
To you, from woodlands far away,
I come, with legend and with lay: [...]*

*Young dwellers in Glamorgan's vale,
Who listen to my woodland tale,
For you, where'er your footsteps rove,
O'er moor or mountain, mead or grove,
May some sweet wild bird hovering near,
Your course with gentle music cheer!*

O dan y gerdd ceir 'WYARDS, November, 1831'. Fferm ychydig i'r gorllewin o Alton yn Hampshire yw Wyards, a dyna hefyd oedd cyfeiriad Sarah Waring pan enillodd gystadleuaeth yn yr Eisteddfod Daleithiol a gynhaliwyd yng Nghaerdydd ym mis Awst 1834, am faled Saesneg ar longdrrylliad y *Frolic* oddi ar arfordir Bro Morgannwg i'r dwyrain o Borth-cawl ym mis Mawrth 1831. Pacedlong ager (*packet steamer*) oedd y *Frolic* a gludai bobl a nwyddau yn rheolaidd rhwng Hwlfordd a Bryste. Collwyd pawb oedd ar ei bwrdd – 15 o griw a 63 o deithwyr, yn cynnwys llawer o wragedd a phlant, yn ôl un amcangyfrif – a chanlyniad uniongyrchol y drychineb oedd codi dau oleudy ar Drwyn yr As (*Nash Point*) yn 1832.

Mae'r ffaith fod Sarah Waring wedi cystadlu yn yr Eisteddfod Daleithiol yng Nghaerdydd yn 1834 yn tanlinellu fod ei brawd, Elijah, yn symud mewn cylchoedd diwylliannol Cymreig a Chymraeg dylanwadol. Er enghraifft, roedd yr Aelodau Seneddol, Josiah John Guest a Benjamin Hall ('Big Ben'), ymhlith Is-Lywyddion Eisteddfod Caerdydd yn 1834. Enillodd

Augusta, gwraig Benjamin Hall – Arglwyddes Llanofen yn ddiweddarach – wobr yn yr Eisteddfod honno, dan y ffugenw ‘Gwenynen Gwent’, am draethawd Saesneg (gyda chyfieithiad Cymraeg) ar *‘the advantages resulting from the preservation of the Welsh language, and the national costumes of Wales’*; a Taliesin, mab lolo Morganwg, a ddyfarnwyd yn fuddugol am yr awdl orau ar y testun ‘Derwyddon Ynys Prydain’. Tri chlerigwr amlwg iawn yn y bywyd diwylliannol Cymraeg oedd beirniaid y cystadlaethau barddol a'r traethodau, sef Thomas Price ('Carnhuanawc'), Daniel Ddu o Geredigion a W. Bruce Knight.

Soniwyd yn ein herthygl yn y rhifyn diwethaf o'r *Dinesydd* fod Elijah Waring yn bresennol mewn cinio a drefnwyd gan Josiah John Guest (1785–1852), perchennog Gwaith Haearn Dowlais, ym mis Medi 1837, a'i fod wedi cynnig llwncdestun yno i Ivor Bertie, mab bach Josiah John a'i wraig, Charlotte. Mae Charlotte Guest (1812–95) yn enwog, wrth gwrs, am ei chyfieithiad o'r Mabinogion i'r Saesneg. Dechreuodd gyhoeddi ei chyfieithiad yn rhannau o 1838 ymlaen a'i gyflwyno i'w dau fab hynaf, Ivor Bertie a Thomas Merthyr (y naill wedi ei eni yn Awst 1835 a'r llall yn Ionawr 1838). Mae'n werth dyfynnu'r cyflwyniad hwnnw i'w meibion, wedi ei ddyddio *‘Dowlais, August 29th, 1838’*, oherwydd y gwres gwladgarol Cymreig sy'n rhedeg trwyddo – a hynny'n fwy trawiadol fyth o gofio nad Cymraes mohoni o ran ei genedigaeth na'i thras:

My dear Children,

Infants as you yet are, I feel that I cannot dedicate more fitly than to you these venerable relics of ancient lore, and I do so in the hope of inciting you to cultivate the Literature of ‘Gwyllt Walia,’ in whose beautiful language you are being initiated, and amongst whose free mountains you were born.

May you become early imbued with the chivalric and exalted sense of honour, and the fervent patriotism for which its sons have ever been celebrated.

May you learn to emulate the noble qualities of Ivor Hael, and the firm attachment to your Native Country, which distinguished that Ivor Bach, after whom the elder of you was named.

Cafodd cyfieithiad Charlotte Guest dderbyniad cynnes iawn. Daeth yn boblogaidd ac yn ddylanwadol, ac nid yn y byd Saesneg yn unig, oherwydd fel y dywedodd yr Athro Sioned Davies o Ysgol y Gymraeg, Prifysgol Caerdydd – y cyhoeddwyd ei chyfieithiad Saesneg hi o'r Mabinogion gan Wasg Prifysgol Rhydychen yn 2007 – *‘as a direct result of Guest’s translation, medieval Welsh literature was placed on the European stage’*.

Fel y nodwyd uchod, dechreuwyd cyhoeddi cyfieithiad Charlotte Guest mewn rhannau o 1838 ymlaen, ond yr hyn sy'n ddiddorol yn y cyd-destun presennol yw iddi gael ei hysbrydoli i ymgymryd â'r dasg yn sgil sgwrsio ag Elijah Waring yn 1835.

Ymwelodd Elijah â Dowlais i drafod materion busnes ym mis Hydref 1835, tua'r adeg y penodwyd ef yn rheolwr banc yng Nghaerdydd. Yn y mis Hydref hwnnw y sefydlwyd y 'Taf Vale Railway Company', a Josiah John Guest yn gadeirydd arno. Dyna'r cwmni a

Ffynhonnell y llun o Charlotte Guest: Llyfrgell Genedlaethol Cymru

Iwyddodd erbyn 1841 i agor rheilffordd rhwng Merthyr a Chaerdydd. Roedd Elijah Waring yn frwd ei gefnogaeth i'r cynllun hwnnw, gan ddod maes o law yn un o gyfarwyddwyr y cwmni; a thybed ai un o'i resymau dros ymweld â Dowlais yn niwedd 1835 oedd er mwyn trafod y rheilffordd arfaethedig?

Bid a fo am hynny, cawn Charlotte Guest yn dweud hyn am Elijah Waring yn ei dyddiadur, wedi iddi ei gyfarfod yn Nowlais ym mis Hydref 1835: *‘I find he is somewhat acquainted with ancient literature. [...] He is the only person I have found so in this country except George Clark.’* (Roedd y peiriannydd a'r hynafiaethydd G. T. Clark yn gyfaill i'w gŵr.) Cyfarfu Charlotte ag Elijah unwaith eto y mis nesaf, ac meddai yn ei dyddiadur yr adeg honno: *‘Our conversation turned much upon the superstitions and legends of Wales – I think it might be desirable to make a collection of them. His love for ancient literature is quite refreshing to me who have been so long deprived of everything like fellow feeling in that respect.’* Gwelwn, felly, fod gan Elijah Waring ran allweddol yn nechreuadau cyfieithiad enwog a dylanwadol Charlotte Guest o'r Mabinogion.

Yn 1817 priododd Elijah Waring â Deborah Price, merch i deulu o Grynwyr a symudodd o Gernyw i gyffiniau Castell-nedd yn nechrau'r 19eg ganrif pan ddaeth ei thad yn rheolwr Gwaith Haearn Mynachlog Nedd. A dyma Elijah, felly, yn priodi i deulu a wnaeth gyfraniad pwysig ym myd masnach a diwydiant, a hefyd yn ddiwylliannol a dyngarol – ond rhagor am hynny y tro nesaf.

(I'w barhau)